

Shteinberg Moses Aronovich, „Happy old age (Artist`s repeat)“, 1943.

ATSAKYMAI Į DAŽNIAUSIAI KYLANČIUS KLAUSIMUS DĖL PENSIJŲ SISTEMOS LIETUVOJE

Netylančios diskusijos apie pensijų sistemos padėtį bei ateitį, dažni pakeitimai sistemoje bei norai ir vėl ją keisti verčia dar kartą apmąstyti dažniausiai kylančius klausimus. Dėl demografinės padėties ir senstančios visuomenės valstybės pajėgumai aprūpinti senatvės sulaukusius gyventojus vis silpnėja. Visuomenės aptariamas sprendimų spektras siekia nuo perskirstymo didinimo iki didesnės reikšmės individualiai gyventojui atsakomybei.

Toliau pateikti atsakymai į aktualius klausimus apžvelgia Lietuvos pensijų sistemos sandarą ir siekia permąstyti II-ojo ir III-iojo pensijų sistemos ramsčių vaidmenis. Tinkamai plėtojami, šie du ramsčiai gali sujungti žmogaus ir valstybės jėgas senatvės aprūpinimui ir tapti tvarios pensijų sistemos ateities garantu.

ANT KOKIŲ PAMATŲ PASTATYTA LIETUVOS PENSIJŲ SISTEMA?

Siekiant didinti žmogaus finansinį savarankiškumą, 2004 m. valstybinė pensijų socialinio draudimo sistema buvo papildyta kaupiamuoju draudimu. Nuo to laiko Lietuvos pensijų sistema laikosi ant trijų ramsčių.

Pirmasis ramstis yra valstybinio socialinio draudimo (VSD) pensijos, finansuojamos gyventojų sumokamomis VSD įmokų lėšomis. Tai dar vadinama einamojo finansavimo pensijų sistema, kuomet dabartiniai dirbantieji išlaiko dabartinius pensininkus. Tai yra lyg „apsauginis tinklas“, bazinio saugumo garantas, tačiau šioje demografinėje situacijoje vien jis orios pensijos neužtikrina.

Antrasis ramstis yra papildomas kaupimas privačiuose pensijų fonduose, atliekamas iš gyventojų uždirbamų pajamų prieš mokesčius. Į šį kaupimą gyventojas yra įtraukiamas automatiškai kas tris metus iki jam sueina 40 metų, o galimybė disponuoti sukauptomis lėšomis atsiranda tik sukakus pensiniam amžiui. VSD sistemos administratorius (toliau – Sodra) į žmogaus pasirinktą privatų pensijų fondą perveda įmoką, kurią sudaro 3 proc. nuo gyventojų neapmokestinamų pajamų ir valstybės paskata – 1,5 proc. mėnesinio šalies vidutinio darbo užmokesčio (iki mokesčių). 2007–2008 m. galiojusi 5,5 proc. įmoka į pensijų fondus buvo sumažinta ir svyravo iki 2 proc., kol 2023 m. pasiekė dabartinius 3 proc. Prie sumažintos įmokos pridėta valstybės subsidija – ji ir pats kaupimo modelis II pensijų pakopoje siekė įtvirtinti subsidiarumą, sujungiant bendras valstybės ir žmogaus jėgas dėl senatvės aprūpinimo.

Trečiasis ramstis yra savarankišku pasirinkimu kaupiamos įmokos privačiuose pensijų fonduose. Pasirinkto dydžio įmokos yra atidedamos nuo gyventojų pajamų po mokesčių. Darbdaviai taip pat gali mokėti įmokas į III pakopos pensijų fondus darbuotojų naudai, taip prisidėdami prie bendro kaupiamosios sistemos tikslo ir motyvuodami darbuotojus kaupti. Trečiasis ramstis leidžia sukaupti adekvačiai aprūpintai ir oriai senatvės pensijai.

AR ĮMOKOS Į PENSIJŲ FONDUS YRA APMOKESTINAMOS?

Įmokų į privatų pensijų fondą neapmokestinimas gyventojų pajamų mokesčiu (GPM) bei VSD įmokomis įvykdo kaupiamosios sistemos tikslą ir įgyvendina subsidiarumo principą – didinti žmonių gerovę senatvėje, todėl negali būti vadinamas lengvata. Taip yra išlaikomi lygiateisiškumo ir lygiavertiškumo principai – žmogus, mokėdamas į privatų pensijų kaupimą, turi teisę atidėti lėšas tokiomis pačiomis sąlygomis, kokiomis jis moka privalomą VSD įmoką. Toks režimas užtikrina pagrindinio valstybės tikslo įgyvendinimą – subsidiarią atsakomybę už senatvės finansavimą, žmonių orumą ir darbingumą, ir senyvame amžiuje. Šios įmokos yra

skaičiuojamos nuo tos pačios bazės, kaip ir VSD, PSD įmokos ir GPM. Tai yra nejudinamas modelio pagrindas.

III-ioji pakopa skiriasi nuo pirmųjų dviejų tuo, kad įmoka yra daroma savanoriškai virš privalomo minimumo. Pinigai į III pakopos pensijų draudimą yra atidedami po jų apmokestinimo momento, tad jų atidedama dalis yra 40 proc. mažesnė (sudėjus GPM, VSD ir privalomojo sveikatos draudimo įmokas). Atsižvelgus į tai, kad įmoka II pakopos pensijų fondus neleidžia sukaupti adekvačiai pensijai, buvo įvesta įmokų į III pakopos pensijų kaupimą atskaitos iš apmokestinamųjų pajamų galimybė. Ši žmonių motyvavimo priemonė įgyvendindavo valstybės subsidiarumo principą ir pabrėždavo jos interesą privačiam papildomam pensijų draudimui, ypačiai tuomet, kai įmoka į II pakopos pensijų fondus yra nepakankama reikšmingam turto kiekiui sukaupti.

KODĖL VYRAUJA NEPASITENKINIMAS PENSIJŲ SISTEMA?

Pensijų sistemos patrauklumą mažina dažni pokyčiai. Pusė gyventojų apklausose atsako, kad motyvacijas kaupti didintų stabili pensijų sistema¹. Per dvidešimt metų pensijų sistemą reglamentuojantys įstatymai keisti 24 kartus, o 2023–2024 m. norėta stipriai sumažinti žmonių motyvacijas ir atsakomybę už savo pajamas senatvėje: bandyta atsisakyti automatinio įtraukimo į II pakopos pensijų kaupimą, leisti atsiimti dalį sukauptų lėšų nesulaukus pensinio amžiaus, panaikintas GPM režimas įmokų į III pakopos pensijų bei investicinio gyvybės draudimo fondus atskaitymui.

Tik 4 iš 10 gyventojų supranta, kad jų finansinę padėtį lemia jų pačių priimti finansiniai sprendimai². Mažos įmokos, dažni pokyčiai pensijų sistemoje neleidžia sukaupti pakankamai turto, niokoja sistemos stabilumą ir pasitenkinimą ja, sumenkina pastangų didinti Lietuvos gyventojų finansinį raštingumą rezultatus.

¹ ELTA, „LIPFA: beveik pusė gyventojų nesinaudotų galimybe atsiimti dalies pensijų fonde kaupiamų lėšų“, Delfi, publikuota 2023 m. gruodžio 11 d., <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/lipfa-beveik-puse-gyventoju-nesinaudotu-galimybe-atsiimti-dalies-pensiju-fonde-kaupiamu-lesu-95338711>.

² Lietuvos bankas, „Lietuvos gyventojų finansinis raštingumas: vos 4 iš 10 mano, kad finansinė padėtis priklauso nuo jų asmeninių sprendimų“, publikuota 2023 m. balandžio 14 d., <https://www.lb.lt/lt/naujienos/lietuvos-gyventoju-finansinis-rastingumas-vos-4-is-10-mano-kad-finansine-padetis-priklauso-nuo-ju-asmeniniu-sprendimu>.

KODĖL VALSTYBĖS PAJĖGUMAS UŽTIKRINTI ADEKVATŲ PRAGYVENIMO LYGĮ SENATVĖJE SILPSTA?

Lietuvos visuomenė yra viena sparčiausiai senstančių Europoje³. Didėjantis pensijų gavėjų skaičius⁴ daro vis didesnę fiskalinį spaudimą valstybei – šiam įsipareigojimui padengti, prognozuojama, gali nebepakakti tvarių pajamų⁵.

Pensijų pakeitimo koeficientas, matuojantis buvusių gyventojų pajamų atkuriamą dalį senatvėje, šiuo metu sudaro 35 proc.⁶ (neįtraukus privačiai sukauptų lėšų) ir yra arti skurdo rizikos lygio. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO) prognozuoja, kad 2022 m. pradėjusių dirbti žmonių pensija ateityje sieks tik 28,9 proc. buvusių pajamų⁷.

Susidariusiai situacijai spręsti, aptariami tik trumpam laikotarpiui išlaidų spaudimą mažinantys sprendimai, tokie kaip senatvės pensijos amžiaus bei būtinojo stažo ilginimas. Tačiau tam, kad pensijų sistemos tvarumas būtų užtikrintas ne tik po penkerių, bet ir po dešimties ir po penkiasdešimties metų, reikalingi ilgalaikiai sprendimai.

Todėl būtina perkelti dėmesį nuo I-ojo ramsčio – valstybės mokamų pensijų – į savarankišką kaupimą – II-ąjį ir III-ąjį pensijų sistemos ramsčius. Tik individualus žmonių indėlis į pensijų kaupimą gali būti pakankamas orios senatvės garantas.

KOKIE POKYČIAI PENSIJŲ SISTEMOJE YRA REIKALINGI?

Pensijų sistemos pokyčiai turi būti adekvatūs kaupiamosios pensijų sistemos tikslui – privalo motyvuoti gyventojus kaupti ir didinti jų sukauptą turtą. Ilgalaikiai sprendimai būtini tam, kad būtų užtikrintas pensijų sistemos tvarumas, o ateities kartos – apsaugotos nuo didėjančios mokesčių naštos.

³ Organization for Economic Co-operation and Development, Promoting Active Ageing in Lithuania: Policy Challenges and Solutions, Ageing and Employment Policies, 2023, <https://doi.org/10.1787/2b4d4cfd-en>

⁴ Per daugiau nei 20 metų pensinio amžiaus žmonių dalis Lietuvoje išaugo 7 proc., o darbingo amžiaus žmonių dalis sumažėjo 1,4 proc. Valstybės duomenų agentūra, „Nuolatinių gyventojų amžiaus struktūra metų pradžioje“, Rodiklių duomenų bazė, žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>.

⁵ Valstybės kontrolė, „Išvada dėl struktūrinio postūmio užduoties“, publikuota 2023 m. spalio 27 d.

⁶ Eurostat, „Aggregate replacement ratio for pensions (excluding other social benefits) by sex“, žiūrėta 2024 m. balandžio 3 d., https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PNP3/default/table?lang=en.

⁷ Organisation for Economic Co-operation and Development, „Pensions at glance 2023“, publikuota 2023 m. gruodžio 13 d., <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2023-country-profile-Lithuania.pdf>.

Trumpalaikiai siūlymai, kaip pensinio amžiaus didinimas, nepadedą spręsti esminių pensijų sistemos problemų – jie gali sušvelninti išlaidų spaudimą keliems metams, iki naujas pensinis amžius vėl bus pasiektas. Valstybės galimybės ateityje užtikrinti pakankamas pensijas demografinių pokyčių kontekste darosi vis labiau ribotos, todėl į ateitį orientuotos strategijos, didinančios paskatas asmenims savarankiškai kaupti pensijai, yra vienintelis raktas į ilgalaikį pensijų sistemos stabilumą.

Pasaulio bankas pripažįsta, kad „padidinti antrosios pakopos vaidmenį galima tik papildomai padidinus įmokų tarifus“⁸. Nuoseklus įmokos į pensijų fondus didinimas iki Vakarų šalyse įprastų 10 proc. yra veiksminga priemonė plėsti pensijų draudimo aprėptį ir pagerinti pakeitimo koeficientą ateityje.

Kol įmokos dydis į II pakopos pensijų fondus yra sąlyginai nedidelis, būtina užtikrinti palankias sąlygas kaupimui III pakopos pensijų fonduose, grąžinant išlaidų įmokoms į III pakopos pensijų fondus atskaitos iš apmokestinamųjų pajamų galimybę (GPM režimas). Taip ilgalaikių pokyčių akivaizdoje – palaipsniui stiprinant II-ąją pakopą – valstybės parama būtų tęstina, stabili ir didintų gyventojų pasitikėjimą sistema.

KOKIA YRA AUTOMATINIO ĮTRAUKIMO IR NENUTRAUKIAMO KAUPIMO LOGIKA?

Atsižvelgiant į žmogaus prigimtį, linkusią teikti pirmenybę greitam pasitenkinimui užuot atsidėjus gerovei ateityje, automatinis įtraukimas į pensijų kaupimą II pakopos pensijų fonduose ir pats kaupimo modelis, išlaikant sukauptas lėšas iki pensinio amžiaus, įneša tam tikras sutartines ribas ir atsakomybę į laisvą gyventojų disponavimą savo pajamomis.

Kuo ankščiau pradedame kaupti pensijai ir tai darome kuo didesnėmis sumomis, tuo didesnė grąža bus garantuota senatvėje. Automatinis įtraukimas padeda žmogui įveikti jo polinkį vartoti šiandien ir pajamas kaupti ateities vartojimui. Dėl to pasitraukimas iš sistemos prieštarauja jos paskirčiai – pasitraukdamas žmogus atsakomybę už pensijų kaupimą nusimestų nuo savęs ir perduotų ją valstybei.

Kaupimo nutraukimas ir sukauptų lėšų atsiėmimas būtų pagrįstas tik išimtinių gyvenimo aplinkybių atveju, dėl kurių dalyvavimas privačiame kaupime žmogui, pagal Konstitucinio

⁸ Heinz P. Rudolph, „Pension Funds with Automatic Enrollment Schemes, Lessons for Emerging Economies“ (Policy Research Working Paper, World Bank Group, 2019), 5.

Teismo išvadą, „tampa itin apsunkintas ar betikslis“⁹. Būtina, kad atvejai, apibrėžti įstatyme, kuomet kaupimo nutraukimas yra pagrįstas, būtų numatyti konkrečiai ir be interpretavimo galimybių. O atsakomybė priimti šiuos reikšmingus sprendimus būtų deleguota valstybiniam socialinio fondo administratoriui ar pasirinktai valstybinei institucijai. Suteikti tokią atsakomybę privatiems pensijų fondams būtų neapdairu ir rizikinga, nes:

- Ekspertizė, reikalinga sprendimui dėl kaupimo nutraukimo priimti, ženkliai viršija pensijų fondo kompetencijas, profesines žinias ir yra svetima pensijų fondo veiklai;
- Tokia atsakomybė užkraudų neproporcingą našta veikiantiems pensijų fondams, neigiamai paveiktų apdraustųjų interesus, sukurtų žalingą susipriešinimą ir blogintų esminius veiklos rodiklius;
- Papildoma našta neigiamai atsilieptų pensijų fondų investicinei grąžai, turinčiai didelę reikšmę gyventojų paskatoms kaupti ir būsimam pakeitimo koeficientui.

GALIMYBĖ ATSKAITYTI ĮMOKAS – LENGVATA AR NE LENGVATA?

Atšauktoji GPM įstatymo 21 str. nuostata, leidžianti iš apmokestinamųjų pajamų atimti gyventojų įmokas į investicinio gyvybės draudimo fondus ir pensijų fondus, nėra ir negalėjo būti laikoma mokestine lengvata. Šiuo instrumentu buvo įgyvendinama papildoma valstybės socialinė apsauga ir kuriama subsidiari gyventojų bei valstybės atsakomybė.

Neteisinga vertinti įmokų į III pakopos bei investicinio gyvybės draudimo fondus atskaitos galimybę kaip privilegiją, kuri suteikdavo šiems taupymo instrumentams pranašumą prieš kitus finansinius instrumentus rinkoje. Ilgalaikio taupymo į III pakopos pensijų ir investicinio gyvybės draudimo fondus instrumentai skirti vidutinį arba žemą finansinį išsilavinimą turintiems žmonėms, kuriems būtina profesionalių investuotojų pagalba, valdant jų asmeninį investicijų portfelį ir užtikrinant didžiausią įmanomą investicinę grąžą. Taip pat investavimas į šiuos instrumentus užtikrina bazinį tiek valstybės, tiek žmogaus tikslą – ori žmogaus padėtis senatvėje.

GPM deklaracijoje iš gyventojų pajamų atskaitomos išlaidos įmokoms į III pakopos pensijų kaupimą, į investicinius gyvybės draudimo fondus, profesiniam mokymuisi, gyvenamojo būsto palūkanų mokėjimui (kredito sutartims, sudarytoms iki 2008 m. galo), bendroje sumoje negalėjo

⁹Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Pensijų kaupimo įstatymo (2018 m. birželio 28 d. redakcija) 4 straipsnio 8 dalies, 5 straipsnio, 29 straipsnio (su 2022 m. birželio 28 d. pakeitimu) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Nr. KT21-N3/2024, publikuota 2024 m. kovo 7 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2971/content>

viršyti 1 500 eurų ir 25 proc. žmogaus apmokestinamųjų pajamų. Taip gyventojas galėjo susigrąžinti iki 300 eurų sumokėto GPM.

Tačiau, galiojant nuostatai, jog bendra atimamų išlaidų suma negali viršyti 25 proc. apmokestinamųjų pajamų, nominalus leistinas atskaityti 1 500 eurų išlaidų dydis buvo perteklinis reikalavimas, kuris dėl aukštos infliacijos reikšmingai sumažino maksimalią grąžintiną GPM sumą. Dėl to režimas buvo pavadintas pasenusiu ir atšauktas, nors tikroji problema buvo fiksuotas atskaitos dydis, kurį ir reikėjo indeksuoti arba pašalinti. 1500 eurų riba pagal suderinto vartotojų kainų indekso pokytį nuo 2015 m. I ketv. iki 2024 m. I ketv. turėtų siekti 2 249 eurų¹⁰. Išsprendus šią problemą, nagrinėjamas režimas lieka aktualus visoms gyventojų grupėms.

Tikslas turi būti savarankiškos atsakomybės didinimas per privatų kaupimą, todėl paskatos savarankiškai rūpintis pragyvenimo galimybėmis senatveje turi didėti, o ne mažėti. Tam turi būti palaipsniui didinama įmoka į II pakopos pensijų fondus, o kol tai nėra daroma, GPM režimas ilgalaikiam investavimui turi būti grąžintas, paliekant tik 25 proc. nuo apmokestinamųjų pajamų proporcijos ribojimą.

INVESTICINĖ SĄSKAITA – KAUPIMO PENSIJAI ALTERNATYVA AR PAPILDYMAS?

Sudėtingas pajamų iš finansinių produktų apmokestinimo režimas apsunkina investavimą, o reinvestuojamų pajamų apmokestinimas sumažina galutinę turto vertę, todėl investicinės sąskaitos įteisinimas yra sveikintinas žingsnis, leisiantis investuotojams mokesčius mokėti tik tada, kai iš sąskaitos pinigai išimami vartojimui.

Investicinė sąskaita yra skirta profesionaliems investuotojams ir jokia būdu negali būti laikoma alternatyva GPM režimui III pakopai ir investiciniam gyvybės draudimui. Priešingai nei investicinė sąskaita, GPM režimas yra tiesiogiai susietas su finansine gerove senatveje ir pensijų adekvatumo užtikrinimu. Į investicinę sąskaitą lėšos yra atidedamos po mokesčių, o senatvės aprūpinimui lėšos turi būti skiriamos nuo pajamų prieš mokesčius.

¹⁰ Eurostat, Harmonized index of consumer prices (monthly data), žiūrėta 2024 m. liepos 30 d., https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/prc_hicp_midx/default/table?lang=en&category=prc.prc_hicp.
Skaičiavimai – LLRI.

APIBENDRINIMAS

Pensijų sistema stovi ant trijų ramsčių, du iš kurių paremti žmogaus atsakomybe ir jo savarankišku indėliu. Demografinės tendencijos perspėja, kad valstybės galimybės aprūpinti senyvo amžiaus žmones adekvačiomis pensijomis sparčiai mažės, todėl būtina ieškoti ilgalaikių sprendimų, kurie garantuotų orią senatvės pensiją, perkeliant dalį atsakomybės žmonėms.

Subsidiarumo principo įgyvendinimas, išlaikant atsakomybės dėl senatvės aprūpinimo padalijimą tarp žmogaus ir valstybės, privalo būti tęsiamas. Pokyčiai, kurie mažina subsidiarumą ir perkelia naštą nuo žmogaus atgal valstybei yra trumpalaikiai ir neužtikrinantys ilgalaikio pensijų sistemos tvarumo. Tvarumą ir pasitikėjimą lems tik tokie pokyčiai, kurie didina tiek gyventojų motyvacijas kaupti privačiai, tiek ir jų sukauptą turtą. Pensijų klausimas turi būti depolitizuotas taip, kad pasibaigus eiliniam politiniam ciklui būtų užtikrintas pensijų sistemos stabilumas.

Visas valstybės institucijas, privačias organizacijas ir asmenis vienijantis tikslas – tvari ir stipri valstybė. Tam, kad ji tokia būtų, būtina mažinti jai tenkančią socialinio aprūpinimo naštą, siekiant ilgalaikės ir tvarios pensijų sistemos. Kuo daugiau žmonių prisiims atsakomybę už kaupimą ir finansinį būsimos pensijos aprūpinimą, tuo našta valstybei mažės ir didės jos galimybės pasirūpinti tais gyventojais, kuriems labiausiai to reikia.